

'Alles zat in zijn hoofd, hij heeft het er gewoon gedurende zijn leven uit geschud.' Conservator H  l  ne Weber mocht schatgraven in het leven van een duizendpoot voor '100x Lucebert'

Conservator H  l  ne Weber (rechts) en papierrestaurateur Jean-Marieke Poot van Bergen Papier Restauratie buigen zich over enkele werken van Lucebert.   Foto JJFoto/Vincent de Vries

Marjolein Elfring
Vandaag om 19:55
ALKMAAR

Wat hij zelf zou willen laten zien, op een tentoonstelling ter ere van zijn 100e verjaardag, werd hem gevraagd in een interview in 1984. Schilderijen of gedichten? Zijn antwoord was cryptisch, maar de boodschap glashelder: in ieder geval geen bloemlezing van zijn werk, want zijn werk was zoveel meer. Een boodschap die conservator H  l  ne Weber steeds in haar achterhoofd hield tijdens het samenstellen van de expositie '100x Lucebert, het leven en werk van een dubbeltalent' in Stedelijk Museum Alkmaar.

Klederdracht

Lubertus Jacobus Swaanswijk werd geboren op 15 september 1924 in Amsterdam en overleed op 10 mei 1994 in Alkmaar. Het grootste deel van zijn leven woonde en werkte hij in Bergen. Op 11-jarige leeftijd logeerde hij met zijn ouders in een pension in Volendam. In het gastenboek maakte hij met potlood een tekening van twee vrouwen in Volendammer klederdracht en ondertekende dit met Bertus Swaanswijk.

„Dat is zo bijzonder, dat die twee pagina’s uit dat gastenboek bewaard zijn gebleven, dat er dus blijkbaar iemand is geweest die wist wie Bertus Swaanswijk was”, vertelt Weber enthousiast. „Het is het eerste object dat bezoekers straks op de tentoonstelling te zien krijgen, het is nooit eerder te zien geweest. En

past precies bij wat ik wil laten zien op deze expositie; niet alleen gedichten en schilderijen, maar het totaalplaatje. Wie was Lucebert? Daar horen deze tekeningetjes zeker bij: vanaf het moment dat hij een potlood kon vasthouden, was hij altijd aan het tekenen.”

Anderhalf jaar lang mocht Weber ‘parelvissen’ bij musea en particulieren die beschikken over werken uit het omvangrijke oeuvre van dichter, schilder en duizendpoot Lucebert. „We tonen honderd objecten op de tentoonstelling. Hoeveel hij in totaal heeft gemaakt, is heel lastig te zeggen. Ongelooflijk veel. Wat wij tonen, is slechts een heel kleine greep, echt een niche.”

Origineel

Van de honderd objecten is er slechts eentje uit de eigen collectie van Stedelijk Museum Alkmaar. Een gouache. „Dat is een origineel werk, dus echt van zijn hand. Het museum heeft ook een paar andere werken in huis, maar dat is vooral grafiek, dus in oplage gemaakt. Alles wat we straks laten zien, is direct van zijn hand. Daarom kunnen we de foto van hem ook gebruiken: het is een zelfportret.”

‘Selbst bildnis im Spiegel (1954)’ © Particuliere collectie

Tijdens haar zoektocht kwam ze heel veel bijzondere dingen tegen. „We hebben ook keramiek van zijn hand en een stukje proza uit het begin van de jaren 50. Vooral bij particulieren was het echt schatgraven. En ik mocht overal komen kijken, iedereen was enthousiast.”

Tandarts

Zo ook de familie van Kees Groenendijk. „Hij was tandarts en kunstverzamelaar in Amsterdam-Zuid. Hij behandelde vaak in ruil voor kunst”, vertelt Weber. „Hij was groot fan van Lucebert en hij was de tandarts van de familie Swaanswijk, die het destijds niet zo heel breed had. Ze betaalden hem dus met werk van Lucebert.”

Een groot deel van deze collectie is in de jaren 80 naar het Stedelijk Museum in Amsterdam gegaan. Op enkele heel bijzondere voorwerpen na. „In 1964 heeft Lucebert voor de carnavalsoptocht in Den Bosch een paar carnavalsmaskers gemaakt”, vertelt Weber. „Het waren bijna gewaden; beschilderde meelzakken, waar je je armen doorheen kon steken. De papierrestaurateur had ze in huis, na de dood van Kees Groenendijk waren ze daar in de la blijven liggen. Ze worden nu voor de tentoonstelling alsnog gerestaureerd en dus voor het eerst getoond.”

Weber wist ook enkele originele manuscripten te achterhalen. „Van het gedicht 'Minnebrief aan onze gemartelde bruid Indonesia' uit 1948 bijvoorbeeld. Lucebert had destijds zelf geen typemachine, dus hij heeft het toen bij zijn vriend Gerrit Kouwenaar uitgetypt. Het origineel heeft hij daarna verfrommeld en in de prullenbak gegooid, waar Kouwenaar, die onder de indruk was van het werk van Lucebert, het weer uit heeft gevist. Dat verfrommelde velletje papier is ook op de expositie te zien.”

Voorgedragen

Omdat gedichten niet voor iedereen even toegankelijk zijn, besloot Weber enkele gedichten te laten horen, voorgedragen door Lucebert zelf. „Lucebert zei het zelf al: 'mijn gedichten zijn om naar te luisteren'.”

Wat zeker niet mocht ontbreken, is zijn bekende schilderij 'De tyrannie der vrijheid'. „Het verhaal gaat dat hij dat werk heeft gemaakt terwijl filmmaker Johan van der Keuken hem aan het filmen was. Hij bleef het schilderij maar overschilderen. Dat was het moment dat hij zich realiseerde dat je als modern schilder kunt doen wat je wilt. Dat er niet een bepaald moment is dat iets 'af' is. Vandaar ook de titel 'De tyrannie der vrijheid'. Hij ging daar heel ver in. Iemand zou een keer een werk van hem hebben gekocht, wat hij de volgende ochtend bleek te hebben overgeschilderd. Ik weet eerlijk gezegd niet hoe dat is afgelopen.”

'De tyrannie der vrijheid' (1996) © Collectie Stedelijk Museum Amsterdam

Tweede Wereldoorlog

Weber wilde een zo compleet mogelijk beeld schetsen van zijn leven. En dus ging ze de periode uit zijn leven waardoor hij enkele jaren geleden postuum in een negatief daglicht kwam te staan, niet uit de weg.

„Het is Lucebert in honderd facetten, als kunstenaar én als mens. Je kunt geen retrospectief brengen zonder aandacht te besteden aan de gevoeligheden rond de Tweede Wereldoorlog. Dit is gebeurd, daar gaan we niet geheimzinnig over doen. Maar ik wilde het ook niet goedpraten of veroordelen.”

In 1943 meldde de toen 16-jarige Lucebert zich voor de Duitse Arbeitsansatz en hij werkte in '43 en '44 in een Duitse wapenfabriek. „Lucebert was jong, heel Duits gezind en groot bewonderaar van Duitse kunstenaars en dichters”, vertelt Weber. „Dat was een belangrijke reden dat hij daarheen wilde.”

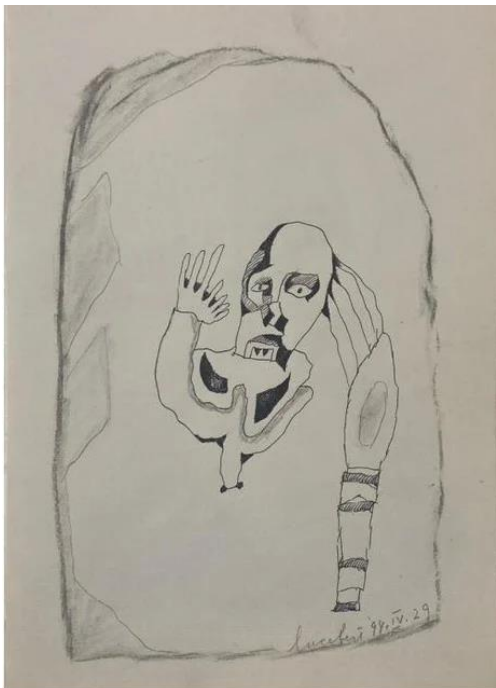
In die periode schreef hij brieven naar een vriendin in Nederland, waarin hij antisemitische uitspraken deed en die hij ondertekende met fascistische groet. „Wij hebben gekozen voor een brief met citaten van mensen die hij bewondert, waaronder eentje van Hitler. En een antisemitische tekening die bij een van zijn brieven hoorde. Daarmee hebben we het denk ik goed in de context geplaatst.”

Fragmenten

Bovendien heeft ze de originele audio gevonden van een interview dat hij begin jaren 90 heeft gegeven. „We hebben toestemming van zijn familie om hier fragmenten uit te laten horen. Hij vertelt hierin hoe hij de periode in Duitsland heeft ervaren, dat hij het er vreselijk vond en zich er tegen heeft afgezet. Hij heeft zich uiteindelijk als ziek voorgedaan om er weg te kunnen komen.”

Het is niet het enige interview waar Weber zich in heeft verdiept. De afgelopen anderhalf jaar heeft ze heel veel van zijn werk bekeken, maar ook alles gelezen wat over hem is geschreven; alle boeken, alle interviews. „Ik wilde alles weten, wilde zo dicht mogelijk bij hem komen.” Dichterbij dan bij zijn dochters, Henny en Maya Swaanswijk, kon bijna niet. „Zij hebben me met open armen ontvangen, ik mocht echt overal rondsnoffen en ze hebben me zo veel verteld en laten zien.”

Dat hun vader altijd aan het werk was bijvoorbeeld. „Bijna maniakaal. Als ze op vakantie waren, was de reis de vakantie: zodra ze op de plek van bestemming aankwamen, ging hij aan het werk. En hij was altijd heel gestructureerd. 's Morgens deed hij eerst de afwas en daarna ging hij van negen tot vijf in zijn atelier aan het werk. Alles zat in zijn hoofd, hij heeft het er gewoon gedurende zijn leven uit geschud. Zijn oeuvre zelf is zijn biografie, zijn werk vertelt zijn verhaal.”

'Zonder titel, 1994'. Deze tekening in pen en potlood op papier maakte Lucebert elf dagen voor hij overleed. © Particuliere collectie

Sterfbed

Werk waar alles in zit, vervolgt ze. „Zijn uitgelatenheid, hoe lyrisch hij over dingen kon zijn, maar ook zijn angst en kwetsbaarheid. Met name in de tekeningen en schilderijen die hij in zijn laatste jaren maakte.” Ze wijst op een tekening op het scherm van haar laptop, een figuur die uit een pen lijkt te groeien en zwaait. „Deze tekening heeft hij op zijn sterfbed gemaakt, elf dagen voor hij overleed. Aan de grillige lijnen zie je hoe kwetsbaar hij daar is. En de afbeelding zelf zou je bijna symbolisch kunnen noemen.”

Deze tekening hoort ook bij de honderd objecten op de expositie, net als het schilderij dat na zijn overlijden nog op de ezel in zijn atelier in Bergen stond, het schilderij dat hij nooit heeft afgemaakt.

Michael Tedja bij zijn werk. © Foto Malcom Tedja

Michael Tedja is net als Lucebert een dubbeltalent en is enorm door hem geïnspireerd. © Foto Malcom Tedja

Michael Tedja

Gelijktijdig met '100x Lucebert' is in Stedelijk Museum Alkmaar de expositie 'Het diagonale instituut' van Michael Tedja te zien. Tedja verbleef in 2023 als artist-in-residence in het Luceberthuis in Bergen. „Hij is ook een dubbeltalent, hij is schrijver, dichter en beeldend kunstenaar”, zegt conservator H  l  ne Weber. „En hij heeft heel veel met Lucebert, is enorm door hem geïnspireerd.” Te zien is een nieuwe serie schilderijen op doek en papier, waar hij vanuit het Luceberthuis aan heeft gewerkt. Dit zijn er zo veel dat

ze gedurende de tentoonstelling regelmatig zullen wisselen. Tegelijk met de tentoonstelling verschijnt ook zijn roman 'Het Diagonale Instituut'.

100x Lucebert

De tentoonstelling '100x Lucebert, leven en werk van een dubbeltalent' is van 30 maart tot en met 1 september te zien in Stedelijk Museum Alkmaar. www.stedelijkmuseumalkmaar.nl